

Kirja-arvio

Kaarina Nikunen

Datakapitalismin uhka ja lumo

Timo Harakka. 2022. *Datakapitalismi kriisien maailmassa*. Helsinki: Siltala. 168 s.

Timo Harakan, SDP:n kansanedustajan ja edellisen hallituksen liikenne- ja viestintäministerin, kirja datakapitalismista on mediatutkijalle monin tavoin kiinnostavaa luettavaa. On tietenkin mielenkiintoista lukea, missä vaiheessa ministeritasolla on ryhdytty keskustelemaan dataistumisen yhteiskunnallisista vaikutuksista ja mediaympäristössä tapahtuneista muutoksista. Akateeminen tutkimus on kartoittanut näitä aihepiirejä yli kymmenen vuoden ajan, ja varsinkin viimeiset viisi vuotta kiihtyvällä intensiteetillä. Harakan kirjan perusteella aihepiiri on noussut politiikan pöytiin hieman myöhemmin ja nimenomaan yrity maailman ja liiketalouden näkökulmien kautta. Kirjassa lukija pääsee tarkastelemaan ilmiötä ministerin vanavedessä, erilaisten kansainvälisten keskustelujen ja tapaamisten kautta. Kirja avaa näkymää siihen, keiden kanssa datataloutta koskevia keskusteluja käydään ja millaiset lähteet aihepiiriä hahmotettaessa muodostuvat keskeisiksi. Ja ainakin tätä lukijaa kiinnostaa ennen kaikkea, millaisia ratkaisuja datakapitalismin ongelmiin teos tarjoaa.

Kirjan ensimmäinen puolisko etenee jouhevasti tiivistäen varsin ymmärrettävään muotoon sen, mitä datakapitalismilla ymmärretään. Datakapitalismi määritellään yhteiskuntajärjestelmäksi, jossa datan loputon tuotanto ja kiertokulttu on välttämätöntä. Kirja esittelee datakapitalismin ominaispiirteitä ja niihin liittyviä huolenaiheita. Näitä ovat muun muassa eksponentiaalinen kasvu, markkinoiden valtaus, datan vinoumat ja väärinkäyttö. Datakapitalismissa teknologiayhtiöt pyrkivät valtaamaan markkinat tavalla, jota kuvataan ilmauksella ”näivetä, nujerra tai nielaise”. Datakapitalismia kuvaa kylmyys ja ahneus, kaikki tai ei mitään -asenne.

Teos käy läpi datakapitalismin askelia, yhdysvaltalaisen teknologiajättien ja Kiinan kasvavaa valtaa. Se pyrkii ymmärtämään datavinoumin rakennetun tekoälyn haasteita, uhkia ja toteutuneita katastrofeja, joista yksi on Alankomaiden sosiaalihuoltoa koskeva kuuluisa SyRi-tapaus, joka paljastui vuonna 2019. SyRi-järjestelmä pyrki tunnistamaan etuuksien väärinkäytöksiä, ja pelkän epäilyn perusteella kymmeniltä tuhansilta kansalaisilta vaadittiin takaisinmaksuja. Lisäksi viranomaiset olivat ottaneet käyttöön etnisen riskiprofiloinnin. Kaikki tämä kansalaisilta salassa. Osallistumme Harakan mukana Davosiin, Espoon kaupunginjohtajan juttusille, Abban 3D-keikalle Lontooseen, EU:n telemistereiden kokoukseen Pariisiin, Sitran datakokeilujen äärelle ja lounaalle professori

Minna Ruckensteinin kanssa – hänen ajatuksiaan teknologian ja yhteiskunnan suhteesta olisi voinut kuulla enemmänkin.

Teos piirtää hyvin esiin Brysselin merkityksen kasvun ja pyrkimykset datapolitiikan suunnan muuttamiseksi, vaikka ne jäävätkin monin tavoin ilmaan. GDPR:n (*General Data Protection Regulation*, EU:n yleinen tietosuoja-asetus) seuraukset nähdään ristiriitaisina, mutta esimerkiksi DSA (*Digital Service Act*) kuvataan onnistuneena kompromissina sisältöjen säätelyn ja sananvapauden välillä. Eurooppalainen data-alustahanke, Gaia-x, sen sijaan näyttäytyy osin käsittämättömänä ja epärealistisena hankkeena. Kirja ei suoraan sitä kerro, mutta suomalaiset mepit (mm. Liisa Jaakonsaari ja Miapetra Kumpula-Natri) ovat olleet melko aktiivisia datapolitiikan, algoritmien ja tekoälyn säätelyn kentällä EU:ssa.

Ehkä juuri näissä kysymyksissä olisi ollut oivallista luoda yhteyttä myös mediayhtiöiden ja tutkimuksen suuntaan. Alalla on pitkään pohdittu erilaisia vaihtoehtoja dataistuneelle, alustoituneelle mediaympäristölle, ja teknojättien valta tunnetaan mediataloissa hyvin. Julkisen palvelun median roolia ei teoksessa juuri käsitellä – vaikka juuri julkisen palvelun medially on Euroopassa aivan erityinen asema ja sen ympärille on myös noussut tutkimuksellisia aloitteita ja manifesteja vaihtoehtoisista julkisen palvelun alustoista ja jopa kehitetty julkisen palvelun algoritmia. Nämä polut eivät kuitenkaan kohtaa, vaan vaihtoehtoja haeskellaan suuresta maailmasta, hajautetusta verkosta ja lohkoketjuista, kuten tapana on.

Kun kirjan alkuosa kartoittaa datakapitalismin muotoutumista ja logiikkaa varsin kriittisin ottein, teoksen jälkiosa visioi Suomea datatalouden huipulle langattoman 6G:n johdolla. Kirjan henki muuttuukin selkeästi loppupuolella, missä puhe tuntuu viestivän myös kirjan vahvimman lähteen, Sitran, näkökulmia: Datan tulisi virrata vapaana, ja muiden kamppailun sijaan olisi keskityttävä eurooppalaisen ja ennen kaikkea suomalaisen datatalouden vahvistamiseen. Loppuosa on osin jopa julistavaa uskoa datatalouden tulevaisuuteen.

Datakestävyyttä ja parempaa datataloutta MyDatan yksilökeskeisestä datahallintavisiosta sekä datapääoman verotuksesta. Viranomaisnäkökulmasta paremman datatulevaisuuden esteenä teoksessa nähdään datan yksipuolisuus ja vaikeudet yhdistellä kansalaisten dataa eri lähteistä. Tutkimuskirjallisuus katsoo näitä kysymyksiä hieman toisin. Tutkimus muistuttaa, etteivät kansalaiset ole vain datapisteitä. Heillä on oikeutensa ja ehkä palveluita tulisikin kehittää kansalaisten oikeuksien eikä datan ehdoilla (Jørgensen 2021).

Tutkimustyö kansalaisten parissa on myös osoittanut, että monet ovat huolissaan datan käytöstä mutta toisaalta voivat kuvitella palveluja, joita datan avulla kehitettäisiin: esimerkiksi keinoja hillitä ilmastonmuutosta tai parantaa mielenterveyspalveluita. Datatyöpajoihin osallistuneet näkisivät hyvänä, että jokin julkisen palvelun taho voisi hoitaa meidän dataamme luotettavasti (ks. Sirkkunen ja Haara 2017; Hokka 2022; Kennedy, Oman ja Taylor 2020). Hyvinvointivaltion digitaalisten ja dataan pohjautuvien palveluiden kehittämistä tarkastellut tutkimus puolestaan tuo esiin kalliit ja hitaat kokeilut, epäonnistumiset ja suoranaiset katastrofit (kuten Apotti). Kaikki palvelut eivät taivu ongelmattomasti datapohjaiseen automatisaatioon. (Reutter 2023; Nikunen 2023; Kaun ja Dencik 2020.)

Akateemisen tutkimuksen kentällä yksi datayhteiskunnan ongelmista liittyikin rajattomaan uskoon datan tarpeesta. Tässäkään teoksessa ei kyseenalaisteta sitä, onko dataa pakko kerätä jatkuvasti ja kaikkialta. Yhteiskunnan digitalisaatio nähdään kirjassa

melko yksiselitteisesti hyvänä asiana. Mutta kun hyvinvointiyhteiskuntaa dataistetaan ja digitalisoidaan ”steroidein” (Andreassen, Kaun ja Nikunen 2021), kehitys myös syventää kuilua pärjäävien ja syrjäytyvien välillä. Viime aikojen tutkimus kertoo näistäkin kokemuksista ja sisältää myös laajempaa pohdintaa dataistumisen merkityksestä vuorovai-
kutukselle, kanssakäymiselle ja osallisuuden kokemukselle – jotka ovat oleellisia yhteis-
kunnallisen solidaarisuuden rakentumiselle. Ehkä nämä pohdinnat eivät sovi reilun da-
tatalouden pirtaan, mutta pohjoismaisen hyvinvointivaltion kannalta ne ovat oleellisia.

On kaikinensa kuitenkin ilahduttavaa, että yksi maamme johtavista poliitikoista ot-
taa dataistumisen vakavasti – vaikka sille ei vaalilyöissä saisi vastakaikua. Innostus ja halu
kehittää datataloutta on tärkeää, koska epäilemättä kyseessä on yksi yhteiskuntamme
tulevaisuutta vahvasti määrittävistä tekijöistä. Näitä kysymyksiä ei pitäisi jättää markki-
noiden päätettäväksi eikä pohtia vain teknologia edellä. Vaikka datakestävyys ja -vastuu
ovat vaikeasti ratkaistavissa, ne ovat oikeudenmukaisen yhteiskunnan ytimessä.

Harakan teos on hyvin kirjoitettu. Se on helppolukuinen ja ajoittain jopa mukaansa-
tempaava, mitä ei voi kovinkaan usein sanoa dataistumista käsittelevistä teoksista. Me-
diatutkijalle kirja paljastaa, ettei oman alamme datatutkimus ole ollut viestintä- ja lii-
kenneministerin lukulistalla teosta kirjoitettaessa. Tämä ei varmasti ole ministerin vika
– vaan tutkimuskenttä voi katsoa peiliin ja miettiä, millaisilla foorumeilla julkaisemme ja
millaisiin keskusteluihin osallistumme. Harakan teos päättyy korostamaan monitieteisen
tutkimuksen tärkeyttä tulevien datahaasteiden ratkaisemiseksi – tämän haasteen yh-
teiskuntatieteellisesti suuntautunut mediatutkimus voi hyvin ottaa vastaan.

Kirjallisuus

Andreassen, Rikke, Anne Kaun ja Kaarina Nikunen. 2021. “Fostering the data welfare
state: A Nordic perspective on datafication.” *Nordicom Review* 42 (2): 207–223.

<https://doi.org/10.2478/nor-2021-0051>.

Hokka, Jenni. 2022. “Welfare data society? Critical evaluation of the possibilities of
developing data infrastructure literacy from user data workshops to public service media.” Teo-
ksessa *New Perspectives in Critical Data Studies: The Ambivalences of Data Power*, toimittaneet
Andreas Hepp, Juliane Jarke ja Leif Kramp, 267–294. Palgrave Macmillan.

https://doi.org/10.1007/978-3-030-96180-0_12.

Jørgensen, Rikke. 2021. “Data and rights in the digital welfare state: the case of Denmark.”
Information, Communication & Society, 26 (1): 123–138.

Kaun Anne and Lina Dencik. 2020. “Datafication and the welfare state.” *Global Perspectives*
1 (1): 1–8.

Kennedy, Helen, Susan Oman, Mark Taylor, Jo Bates ja Robin Steedman. 2020. “Public
understanding and perceptions of data practices: A review of existing research. Living with
Data.” Luettu 12.6. 2023. [https://livingwithdata.org/project/wp-content/uploads/2020/05/liv-
ing-with-data-2020-review-of-existing-research.pdf](https://livingwithdata.org/project/wp-content/uploads/2020/05/living-with-data-2020-review-of-existing-research.pdf).

Nikunen, Kaarina. 2023. “Repairing algorithms, rebuilding data paths: material solidarity,
the digital infrastructure, and the public good.” Teoksessa *Media Backends: The Politics of Infra-
structure, Clouds, and Artificial Intelligence*, toimittaneet Lisa Parks, Julia Velkova, Sander de
Ridder, 245–262. Chicago: University of Illinois Press.

Reutter, Lisa. 2023. *Datafication of Public Administration: Between Policy and Practice*. PhD
Dissertation, NTNU. Luettu 12.6.2023. [https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/han-
dle/11250/3051313/Lisa%20Marie%20Reutter.pdf?sequence=5](https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/handle/11250/3051313/Lisa%20Marie%20Reutter.pdf?sequence=5).

Sirkkunen, Esa ja Paula Haara. 2017. *Yksityisyys ja notkea valvonta*. Tampere: Tutkimuskes-
kus Comet, Tampereen yliopisto.